

szabad vendégek laktak, azzal, hogy a mindenkor állított zólyomi ispán felettük semmilyen hatalmat ne gyakorolhasson, „hanem ugyanezek a népek közvetlenül az előbb mondott monostorhoz tartozzanak, teljesítve számára tartozásait és a szokásos szolgálatokat”.⁶ 1264-ben IV.

Béla a dunai Háros szigeten lévő *Chwuth* [Csöt]⁷ birtokot juttatta a Szent Leusták tiszteletére alapított apátságként mint annak kegyura. Az adománnyal együtt a csöti vendégek leglényesebb szabadságait és tartozásait is meghatározta, így a falunagyválasztást, annak joghatóságát, a földbért és általában rendelkezett a vendégek által karácsonykor és húsvétkor szolgálaltandó ajándékok felől is.⁸

A király nemcsak birtokadománnyal gazdagította az egyházat, hanem *hospesek* telepítésével is. 1263-ban IV. Béla, miután a pannonhalmi Szent Márton apátság Komárom megyében, a Duna jobb partján fekvő *Fyzedtu* [Füzítő] földjére az apátság „beleegyezéséből és tetszésére” vendégeket gyűjtött, egyúttal megállapította a vendégek által fizetendő évi földbért, a falunagy joghatóságát, az öröklés rendjét, a falunagy elleni perlés módját, a vendégek vámkedvezményét, halászati jogát, valamint falujukban a meg szállás tilalmát is.¹⁰

Megesett, hogy a király valamely egyházi személynek oly mód juttatott szabad királyi falut, miképp a világiaknak volt szokás adományozni, mint IV. László 1286 novemberében Balog nembeli Szécsi Pál mester *legum doctor* (törvények tudora), veszprémi prépostnak, aki ura és országa érdekében, a tengeren átkelve, többször is – egy ízben saját költségén – a római kúriába utazott. A Korpona és az esztergomi káptalan Szebeléb faluja közelében fekvő két *hospesek* lakta falut, Németit és Tótit a szedni szokott királyi vámmal együtt rendelte Pál mester hatalma alá, mentesítve őket min-

den, még függőben lévő büntető- és magánjogi ügyben bármely bíró, kiváltképp a zólyomi ispán hatalma alól.¹¹

A *hospes*közösségeket érintő királyi juttatások közt akadt olyan is, amivel korábban teljes szabadságot nyert település került az egyház hatalma alá. Ilyen volt egyebek között IV. László 1288. május 13-i, Páskáz [Paska] nyitrai püspök számára szolgálataiért, különösen a Rudolf császár fiánál, Ausztria hercegénél teljesített titkos küldetése, majd visszatérése során a kunoktól elszenvedett kirablása, fogságba vetése és kísérete tizenhét tagjának fogva tartók általi kegyetlen lemészárlása ellenszolgáltatásul tett, (egyébiránt a kereskedésben, különösen a külkereskedelemben érdemi szerepet nem játszó) fejlődésben megrekedt Nyitra¹³ felőli adománya. A IV. Bélától 1248. szeptember 2-án a (székes)fehérvári polgárokkal egyező igazságszolgáltatási és más szabadságokat nyert nyitrai *hospesek*¹⁴ minden IV. Béla óta birtokolt földjükkel együtt jutottak Paska nyitrai püspök

és a püspökség mint „törvényes birtokosok” hatalma alá azzal a nyitrai egyház számára biztosított joggal, hogy „[...] e földre, telkekre és birtokokra legyen hatalmuk más vendégeket hívni és a hívottakat és összegyűjtötteket ugyanitt megtartani, és tőlük a szokásos bevételeket és évi cenzusokat beszedni, e vendégeket a nyitrai ispán hatalma alól [...] mentesítve”.¹⁵

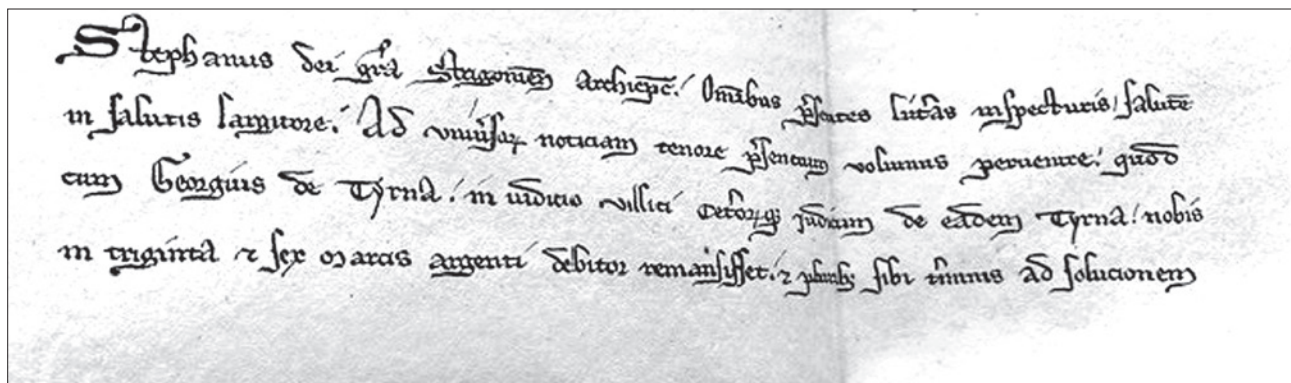
A király az egyházi földesurak számára *hospes*közösségeik felett gyakorolt joghatóságuk megállapításán, a megyésispánok és más bírók ítélkezése alóli mentesítésén, és néhány különös kedvezményen kívül a közösség belső viszonyairól ritkán rendelkezett. A hatalmuk alatt álló, illetve hatalmunknak alávetett vendégek életviszonyait az egyházi személyek, főpapok, káptalanok, konventek maguk rendezték szabályok

A turóci premontrei konvent pecsétje 1291-ből. Körirata: S[IGILLVM] CO[N]VENTVS B[EA]TE [V]I[RG]I[NIS] D[E] CAST[RO] TVRVL (Turul vári boldogságos Szűz konventjének pecsétje). Belül: M[ATE]R D[OM]I[N]I [NOSTR]I JH[ES]V (Márunk, Jézus anyja)⁹

Az esztergomi káptalan pecsétje 1285-ből. Körirata: S[IGILLVM] MINVS CAPITVLI STRIGONIENSIS (ESZTERGOMI KÁPTALAN KISEBB PECSÉTJE). BELÜL: ADALB[ER]TVS S[ANCTVS] (Szent Adalbert)¹²

Bánca István esztergomi érsek levele 1250-ból, amivel Nagyszombati György kúriáját, házait és földjeit az esztergomi káptalannak adományozta, mely javakat a nagyszombati bíró és esküdtek engedtek át neki teljes joggal Györgynek a városi törvényszék ítélete alapján meg nem fizetett 36 márka adóssága fejében²³

alkotásával, amiket, a király példájára, többször oklevélbe is foglaltak.

A sort Bánca nembeli Orbáz fia István esztergomi érsek oklevele nyitja, amivel a Bars megyei Szentkereszt földjének *hospesei* nyertek szabadságokat 1246. február 4-én.¹⁶ Az Endlicher közlésében elérhető levélnek hiányzik az eredeti *protocolluma*, a helyét pótló bevezető kompilált: „István esztergomi érsek Keresztúr oppidum lakóinak ezeket a szabadságokat adta: mindenesetre, hogy a vendégeknek, akik Susalban a Szent Kereszt földjére akarnak jönni, három évig ne fizessenek, sem neki, sem ispánjának. Olyan szabadságot engedett úgy a mostaniaknak, mint jövődőknek [...]” A Bánca István esztergomi érsektől származó rendelkezések ezután következnek eredeti kontextusban, mégpedig a decimafizetés rendjére vonatkozó szabállyal: „Tizedeiket hagyják a mezőn a németek szokása szerint (1)”. Az ekként induló szöveget a továbbiakban teljesen koherens. A kinyilatkozó a szóhasználat alapján, „*electum nobis presentabunt approbandum*”, „*maiolem uille [...] de nostra conscientia remouebunt*”, „*et nos illic uenire contigerit, nobis delicias facere tenebuntur*”, nyilvánvalóan maga a szabályt alkotó érsek. A kiemelések sorrendjében a szövegelemeket hordozó rendelkezések pedig a következők: „Továbbá falunagyot maguk közül válasszanak, akit akarnak, és a választottat jóváhagyás végett mutassák be nekünk, aki az ügyeket közöttük egy márkáig ítélje (12). A nagyobb ügyeket pedig, tudniillik vérontásiakat vagy egy márkán felülieket az ispán ítélje a falunaggyal és más nagyobbakkal a faluból, de ha a falunagyot akarják kihágásai miatt perelni, tudtunkkal pereljék (13). [...] Továbbá, minekutána Isten akaratából megsokasodnak, és elkövetkezik, hogy megtérünk a túlvilágra, tartozzanak értünk fényes tórról gondoskodni (15)”. Ugyanez áll a *corroboratióra*, azaz a levél megerősítése is eredeti narráció: „*Ut autem premisse libertatis series firma sit et stabilis, presentes dedimus literas sigilli nostri munimine roboratas*.” Mindezek tisztázását az *oppidum* szóhasználat várja el, ami a 13. század első felében valóban aggályokat vethet fel,¹⁷ jóllehet már feltűnt a somogyvári Szent Egyed konvent 1224. január 23-án kelt, a veszprémi apácák részéről Sarlós birtokuknak a pécsváradi apát számára történt használatába

adása felől szerkesztett oklevélben magára Somogyvárra: „*abbas duas partes omnium proventum [...] in ciuitate seu opido castri Symidiensis (sic!) deponere debeat*.”¹⁸ Mivel az *oppidum* a kompilált *protocollum*ban szerepel, nem az esztergomi érsek eredeti rendszabását minősíti, következésképpen nem teszi kétségessé annak hitelét. Szentkereszt a Garam menti *Susal* völgyben fekszik, amit I. Gézának a garamszentbenedeki apátság számára adott ugyancsak kompilált 1075. évi alapítólevele¹⁹ említett: „Aadtam pedig földet is *Susol*giban [...] mely földnek az első határa a patak, név szerint a *Tapla*, a Garamig lefutva, mely Garam határolja [...]” Az adományok közt voltak vámok is, egyebek közt Barsban „e vár minden vásárán, nemkülönben másik három faluban, tudniillik *Goznuchában*, *Gelednekben* [Geletnek] és *Keresturban* [Keresztúr]”.²⁰ Ezek szerint a Keresztúrral azonosítható Szentkereszt [Garamszentkereszt] ugyancsak a *Susogli* avagy *Susol*, *Susal* völgyben feküdt a garamszentbenedeki apátság itt nyert földjének szomszédságában, és miképp Bars vára, valamint a másik két falu, királyi birtok volt, vagyis nem tartozott a garamszentbenedeki apátsághoz, annak csak az itt szedni szokott vámokra nézve volt joga.²¹ E három falu vámja körül a 13. század elején vita támadt az apátság és a zólyomi ispán közt. IV. Béla 1237. november 20-án tisztázta az apátság jogát: „[...] ugyanő [a zólyomi ispán] az ezek monostorát illető három falu, tudniillik *Geznecha*, *Gelednek* és *Cristur* utáni vámja harmad részét magának igényelte, mely vámnak következésképpen két része, minket illet. Mivel tehát előttünk teljesen tudott, hogy a megjegyzett harmadrész az előbb említett monostort illeti, elrendeltük visszaadását neki [...]”²² Ezek alapján *Cristur* [Keresztúr], avagy Szentkereszt valamikor a királyi levél keltét követően jutott Bánca István esztergomi érsek uralma alá királyi adományból, és okkal feltehető, hogy erre röviddel a szentkereszti vendégek számára adott rendszabás kibocsátása előtt kerül sor.

1268. február 28-án Bánca nembeli István kalocsai érsek, Bánca István egykori esztergomi érsek unokaöccse²⁴ adott szabadságokat „*de aurifodio de Ryma*”, (rimai aranybányái), vagyis a Rimabányánál „összegyűjtött és összegyűjtendő vendégeknek”.²⁵ 1279. augusztus 18-án írta át saját levelébe az esztergomi egyház káptalana azt a

Selmec és a Csadal patak összefolyásánál fekvő Egebben települt *hospesek* számára megállapított rendszabást megörökítő levelet, amit László, a sági [ipolysági] premontrei apátság prépostja és az apátság egyik jobbágya (azaz tisztje), Pál mutatott be. Az átírásnál nemcsak a konventet képviselő apát és Pál jobbágy vettek részt, hanem az egegiek küldöttjei is: „az efféle szabadságokat Bogeszló falunagy, Legen, Endre és István Egegből magukért és más társaikért előttünk megjelenve elfogadták.”²⁶ Miután 1291. augusztus 16-án III. András a „Németi vagy Tóti” nevű birtokot, amit egykor (még két településként) IV. László Pál veszprémi prépostnak juttatott, az esztergomi prépostnak és a káptalannak adományozta²⁷, az ismét adományos Pál mester, immár esztergomi prépost²⁸ foglalta írásba 1292. január 11-én a Németi földre „gyűjtött és megmaradás végett gyűjtendő szabad állapotú embereinek, vendégeinek, jobbágyainak, magyaroknak és szlávoknak, nemkülönbén németeknek” a szabadságait „ezek javát és előmenetelét tekintve, hogy számuk folyvást gyarapodjon”.²⁹ A jeruzsálemi Szent János ispotály magyarországi és szlávóniai mesterének helyettese, Guillerme Pero bélai rendfőnök 1293. március 23-án foglalta írásba a Zágráb közelében fekvő Csicsán falusi „szabad vendégek” jogait, akik valamennyien megjelentek előtte, és előadták, hogy a zavaros időkben tűzvész emésztette el azt a privilégiumot, amit Rembald testvér, a rend egykori magyarországi és szlávóniai mestere adott szabadságaik felől. Ezt Csicsáni Oris és egy másik johannita testvér is megerősítette. Csicsánt, pontosabban „terra de Zichuan”-t IV. Béla 1238. január 9-i levele említette ama javak közt, melyeket a felesleges adományok visszavétele után a johanniták mestere, Rembald de Voczon kérésére meghagyott. Rembald már II. András alatt viselte méltóságát a király 1232. május 16-án IX. Gergelynek címzett levele szerint, amiben arra kérte a pápát, hogy küldöttjeit, köztük Rembaldot hallgassa meg.³⁰ A rendfőnök működéséről, aki ekkor már a johanniták itáliai, magyarországi és szlávóniai mestere volt, az utolsó királyi levél által megőrzött adat 1250. július 22-ről ismert, amivel Rembald kérésére IV. Béla átírta és megerősített Csák nembeli Csák tárnokmester, soproni ispánnak a johanniták és a Sopron

várban lakók közt a várban lévő torony és ház felől létesült egyezséget.³¹ Ezekre hagyatkozva, a csicsáni *hospesek* szabadságaikat a 13. század első felében kaphatták Rembaldtól. Monoszló nembeli Péter erdélyi püspök IV. László 1282. március 21-én kelt levelével nyert az erdélyi vajda, megyésispánok és más bírók ítélezését eltöltő teljes joghatóságot Gyulafehérvár, a korábban V. Istvántól már szabadságokat nyert Kolozsvár³² és további 11 Fehér, Kolozs, Doboka, Szolnok, Szatmár és Bihar megyei faluja felett, amit 1291. február 24-én III. András is megerősített.³³ A mentesített települések közt volt a Gyulafehérvár közelében, az Ompoly partján fekvő, Fehér megyei Sárd is, melynek vendégei 1295. április 6-án kaptak uruktól szabadságokat.³⁴

3. Világiaktól szabadságokat nyert vendég-közösségek

A 13. század utolsó harmadától tűntek fel az első világi földesurak által írásba foglalt, a birtokaikon élő *hospesek* számára jogokat és kötelezettségeket megállapító rendszabások. V. István nádora, a királyi családdal rokonságban álló, egykor II. András nádorának, Mojsnak a fia, Mojs IV. Béla halálának napja, 1270. május 3-a után, de még május 13-a előtt nyerte el méltóságát, és még az év folyamán, nádor, soproni ispán és a kunok bírója címet viselve³⁶ engedélyezett szabadságokat Kazsok falusi vendégeinek.³⁷

Hontpázmány nembeli Ehellős [Achillesz] fia Tamás szlavón bán, pozsonyi, nyitrai és komáromi ispán 1277. április 15-én rögzítette a komáromi *hospesek* szabadságait.³⁸ IV. Béla 1265. április 1-jén adott levelet arról, hogy Henel néhai kamaraispán három fiától kezeire szállt komáromi várat tetemes pénzüsszegért Valter ispánnak adta és iktattatta örök birtoklásra. Mivel Valter a várat nagy buzgalommal igyekezett rendbe hozni, a király Komárom falut is neki adományozta avégre, hogy „bátrabban és szabadabban gyűljenek vendégek”, elköltöztetve onnan az ott lakó udvarnokokat, és „a faluba gyűlt és gyűlni kívánó vendégeknek” azt a sza-

A gyulafehérvári káptalan pecsétje 1291-ből. Körirata: S[IGILLUM] CAPITVLI ECCLESIE TRANSSILVANIAE (Erdélyi egyháza káptalanának pecsétje)³⁵

degek”, elköltöztetve onnan az ott lakó udvarnokokat, és „a faluba gyűlt és gyűlni kívánó vendégeknek” azt a sza-

badságot engedélyezte, „aminek a pestújhegyi polgárok örvendenek”.³⁹ Az adományok felől IV. Béla 1268-ban újabb levelet íratott. Ebből kiderül, hogy Valter az egykori bérlők, Henel fiainak kamrabérleti, illetve harmincadbérleti tartozásával egyező 800 finom ezüstmárkáért a királynétól vette meg a várat tartozékaival együtt. Az újabb levéllel ezt és a korábbi Komárom falu felőli adományt erősítette meg a király, tudatva, hogy a vár és a hozzátartozó malom, illetve egyéb tartozékok, hasonlóképpen Komárom falu birtokába Olivér királynéi tárnokmester és Nena mester, az esztergomi káptalan embere vezette be Valtert.⁴⁰ Arról, hogy miként jutott Hontpázmány Tamás uralma alá Komárom falu, nincsenek használható adatok, az viszont bizonyos, hogy nem megyésispáni minőségében, hanem földesúrként, mint annak jog szerinti birtokosa rendelkezett. Határozottan ezt igazolja levelének a bíraskodásra vonatkozó első pontja: „[...] komáromi várnagyunk vagy udvarispánunk ítélete alól legyenek teljességgel feloldozottak vagy mentesítettek, hanem minden köztük támadt ügyet tulajdon személyünkben fogunk ítélni, vagy falunagyuk tartozékát ítélni, akit maguk közt választanak.” 1279-ben foglalta írásba a váci káptalan Kilián ispán fia Bolcsárd ispán bevallását arról, hogy a Hont megyei Terjén nevű öröklött földjén lakó összes *hospes*eknek és „név szerint Stuberl Cunznak” miféle szabadságokat adományozott.⁴¹

4. Joghatóság alakulása a földesúri hospes-közösségekben és a kapcsolódó büntetőjogi, illetve eljárási szabályok

A földesúri *hospes*-közösségek számára adott rendszabásokban a vendégek felett gyakorolt joghatóság felől a *villicus, maior villae* (falunagy) és a *dominus terrae* (földesúr) számára ügycsoportok szerint, illetve ügyek körére fenntartott bíraskodási jog rögzítésével határoztak. Falunagyot a vendégek saját kebelből választottak, akit, bár erről ritkán rendelkeztek kifejezetten, megerősítés végett bemutatnak a földesúrnak. Kzsok esetében nem esett szó a falunagyi tiszt betöltésének módjáról. Mojs csak arra tért ki, hogy a háznépenként (földbérül) neki járó évi harmadfél nehezék mellett a falunagynak egy friesachi dénárt fizessenek (1.), továbbá, hogy a saját hatáskörébe vont ügyekben kiszabott bírságok egyharmada illesse a falunagyot (15.). Ugyanígy, Csicsán szabadságai közt is egyedül csak a bírságok harmada kapcsán került elő a falunagy (3.). Ennek ellenére nem fér kétség ahhoz, hogy ezeket a falusi eljárási szabályokat, ugyanúgy, mint más földesúri vendégközösségekben, a *hospes*ek választották.

A falunagy hatáskörébe többnyire csak a *causae minores, causae minores* (kisebb ügyek) tartoztak, amiket, ha ekként meg is neveztek, nem definiáltak, hanem praktikusán a *causae graviores, causae maiores* (súlyosabb vagy nagyobb ügyek) körébe számítók megadásával jeleztek, olykor akképp, hogy a már nagyobb ügyé minősítő elkövetési vagy pertárgyértéket jelölték meg irányadónak, mint Szentkereszt szabadságlevelében (13.), ami 1 márka

(200 dénár) volt. Másutt úgy állapították meg a falunagy bíraskodási jogkörét, hogy felsorolták (a kisebbek és nagyobbak említésével, avagy anélkül) azokat az ügyeket, jelesül súlyos deliktumokat, amikben az úr vagy annak képviselője ítélkezett. A nagyobb ügyek közé tartozott a *causa sanguinis*, azaz a „vérügy”, a vérontás, megjegyezve, hogy ha ezen kívül más súlyos bűncselekményt nem neveztek meg, mint Szentkereszt (13.) és Füzítő (1) rendelkezéseiben, minden olyan deliktuális magatartásra vonatkozott, amik általában vagy többnyire vérontással valósultak, illetve valósulhattak meg, és az ekként tanúsított magatartás sebzést (súlyos testi sérülést), végtag vagy érzékszerv elvesztését, valamint más életének kioltását eredményezte. Csót szabadságlevele (1.) több nagyobb ügyet is felsorolt, így a lopást, az emberölést, a *violentiát*, e körben – mert többféle jelentéstartalmat hordoz – az erőszakot (vagyis erőszakos közöszülést), a tagcsontkítást, az *effusio sanguinis*, vagyis a szűkebb értelemben vett vérontást (megsebzést), a gyújtogatást, valamint egy különös, nem deliktuális ügycsoportot, a tizedügyeket. Ege levelében (6.) öt ügy szerepelt: *causa sanguinis*, a tágabb értelemben vett vérontás, továbbá emberölés, lopás, gyújtogatás és erőszakot, míg Terjén levelében (2.) három: lopás, emberölés és gyújtogatás, Németiében (4.) négy: *vulneratio*, azaz sebzés, emberölés, gyújtogatás és lopás, végül Sárd szabadságlevelében (5.) ugyancsak három: vérontás, emberölés és lopás. A földesúrnak fenntartott ügyekben, bár megesett, hogy az úr kifejezetten magához vonta ezeket, miképp Mojs nádor Kzsokban (15.) és Pál esztergomi prépost Németiben (4.), nemcsak a földesúr, ha egyházi testület volt, a káptalan, illetve a konvent feje vagy annak esetről-estre kiküldött tagja, avagy más delegáltja, tisztje volt az eljáró bíró, hanem a földesúr rendelése alapján állandó bírói helyettes is, mint a szentkeresztieknél eljáró ispán, akinek emellett feladata volt a földbér, valamint az örökös nélkül elhalt után az illető ingó dolog behajtása (1., 6.). A szentkeresztiek ispánja rendszeresen (évente néhányszor vagy többször is) felkereste a közösséget a *descensus* felőli rendelkezés alapján: „[...] az ispánnak tartozzanak szállásra egyszer egy évben fél márkát és a helyettes ispánnak fél fertót fizetni” (10.). Csicsánban *preceptor villae* (falufőnök, falumester) bíraskodott a nagyobb ügyekben és látott el egyéb teendőket, akinek a vendégek karácsonykor, húsvétkor és Nagyboldogasszony napján ajándékkal tartoztak, és aki az elkövetőtől egy pénzát szedett be (4., 6.). A preceptor a johanniták állandó tartózkodású tisztje lehetett, minthogy a közföldtől elkülönített helyen „*pro utilitate domus*” (az ispotály hasznára) udvarházzal rendelkezett (7.). Sárdon is ispán működött közre a falunaggyal közösen tartott széken a nagyobb ügyekben, de Monoszló Péter püspök rendszabása egyebet nem mondott felőle (5.). A rimabányaiaknak, ami az efféle, földesúr által kedvezményezett közösségek körében ritkaság számba ment, teljes bíraskodási szabadságot biztosítva, Bánca István kalocsai érsek, ha a szükség úgy kívánta, udvarispánját rendelte eljárás végett, de egészen szűkre szabta jogosítványát:

„[...] vendégeinknek azt a szabadságot engedélyeztük, hogy legyen teljes és korlátlan hatalmuk falunagyot

választani, akit akarnak, akinek legyen hatalma minden ügyüket, úgy nagyobbakat, mint kisebbeket, akár büntettieket, akár magánjogiakat kivizsgálni és eldönteni, és hogy udvarispánunk ügyeik vizsgálatába ne árthassa bele magát, csak abban az esetben, midőn a mondott falu (falu)nagyja polgártársaival láthatóan nem tudja, hogy valamely felmerült fogós ügy felfejtését hogyan intézzék” (1.). A teljes joghatóság kapcsán meg kell említeni a pannonhalmi apátság faluját, Füzítőt is, melynek vendégei Budával egyező szabadságokat, következképpen ennek megfelelő bíraskodási jogot kaptak IV. Bélától: „[...] ugyanezek Szent Márton ünnepén földbér okán a Szent Mártonnak fizessenek két *pondust* évente, egyebekben pedig kövessék Buda város szabadságát úgy a falunagy dolgában, mint a bírságok körül oly módon, hogy minden köztük támadt ügyet a mindenkor állított falunagy ítéljen, azzal a megszorítással, hogy vérontási ügyben a bírságok két része a Szent Márton monostornak járjon, harmad rész a falunagnak maradvá” (1.).

Ahogy a kisebbek intézésében, a nagyobb ügyekben személyesen eljáró földesúr, annak képviselője, tisztje mellett az ítélkezésben bírótársakként szintén részt vettek a falunagyok és a vendégek: valamennyien, illetve számosabban, vagy azok közül a „nagyobbak”, tekintélyesebbek, avagy falusi esküdtek. Némely rendszabás különös ügyek felől is rendelkezett, mint amiről már szó esett Szentkereszt kapcsán a kihágó falunaggal szemben. Füzítő IV. Bélától kapott szabadalma ugyancsak kitért a falunagy elleni eljárásra: „ha valaki a mondott vendégek közül falunagya ellen akar perelni, azt csak a Szent Márton apátjának jelenlétére hívassa, akit az apát e falu hat esküdjtével együtt ítéljen” (5.). Esküdtek számuk szerinti azonosítása Rimabánya rendszabásban is feltűnt, mégpedig a földbértartozás teljesítésével kapcsolatban: „[...] a földbér fizetése oly mód és oly időben legyen, amikor más, a rimai ispánságban lévő népeink fizetni szoktak, mégis úgy, hogy a falunagy és tizenkét nagyobb ugyanezek közül egymás közt vegyék számba a földbért és így fizessék meg adószedőnknek [...]” (5.). A szóban forgó *comitatus de Ryma* a kalocsai érsek világi mintára szervezett, ispánjával igazgatott uradalma, ispánsága volt a Rima völgyében, (voltaképpen a későbbi Kishont megye területe), mely ispán mellett működött a rimabányai falunagy székén fogós ügyben eljárni hivatott udvarispán.

A többi mellett kivételes Sárd rendszabásának utolsó, a falunaggal szembeni jogszerű fellépésről szóló pontja, melyben Monoszló Péter püspök arra hatalmazta *hospeseit*, „[...] hogy ha a mindenkor állított bírójuk az ítéletek meghozatalában vagy a felhozott panaszokban kono- kul vagy hajthatatlanul kötné magát, amiben és amikben népeink szabadsága csorbulni látszik, bírság terhe nélkül vagy bármi büntetés félelmének akadályától szabadon tiltassák el e népeink bírójukat, míg az ügyben minket meg nem kérdeztek” (6.).

Bánca István esztergomi érsek a szentkereszti 1246. február 4-i levelében a bűncselekményeket érintő legfontosabb eljárási és anyagi jogi szabályokat meglehetősen alaposan fejtegette ki, melyek közül a nőkre vonatkozókat páratlanok a maguk korában: „[...] a nőket valahány tör-

vényes ügyben fogadják el, a lopás dolgát kivéve. Amikor szomszédok tisztázásra nem mennek, akkor fogadják el tisztázásra az asszonyt esküvel, és ha esküszik, fizessen tizenkét dénárt a plébánosnak, ha nem esküszik, fizessen a falunagnak” (3–4.). Ez egy sajátos helyzetre szabott megoldás volt, amikor a szomszédok vonakodása miatt már csak a feleség tisztázhatta panaszlott férjét. Hogy a rendelkezés címzettje nem lehetett más, mint a feleség, a „*uicini*” (szomszédok) kitüntetés, valamint a tisztázó nő házasságát utaló „*mulier*” (asszony) megkülönböztetés és ezzel együtt az jelzi, hogy egy, azaz egyetlen egy asszonyról volt szó, különös tekintettel az általános, a minden nőre vonatkozó szabályra: „*femine ad multas causas legitimas admittuntur [...]*”. Végül ezt erősíti a vétkes férj feleségének büntetőjogi felelősség alóli mentességét deklaráló rendelkezés is: „[...] ha a férj elszökik, feleségét ne büntessék a férj emberölése vagy valami más gaztette miatt, hanem minden javaival szabadon maradjon meg hazában” (7.). Jóllehet a sorozatot a bírságokra és az öröklésre megállapított artikulusok megszakítják, a citált szabály kapcsolatban áll a nő, asszony elfogadásra vonatkozókkal. A szentkereszti szabályoknak a „*causae pecuniariae*”, azaz „pénzbeli ügyek”, magyarul – ahogy a továbbiakból világosan kiderül – pénzbüntetés felőli cikkelye arra enged következtetni, hogy az afféle „*purgacio*” valamennyi kisebb ügy miatt indult perben alkalmazható volt: „[...] minden pénzbeli ügyben, a vérbosszulón kívül, bírságképpen hatvan dénárt tartozzanak adni, büntetti ügyekben magyar szokás szerint bűnhődjenek” (5.). Mindezeket egybevetve, lopáson kívül minden ügyben (a kisebbekben feltétlenül) a nők is tehettek tisztázó tanúbizonyságot eskü alatt vagy anélkül, de a feleség, mindenki mástól eltérően, a kisebb ügyekben szokásos „*mulcta*”, vagyis bírság (a bírónak járó elrettentő büntetés) ötödének viselése mellett tisztázhatta férjét, ugyanakkor férje bűncselekménye miatt nem tartozott felelősséggel.

60 dénár volt a kisebb ügyek büntetési értékhatára Mojs nádor kacsoki szabályzatában is: „ha valaki büntetés alá esik, hatvan dénárt fizessen, és ne többet” (9.), ami abból következik, hogy Mojs ezután több súlyos, köztük jóval nagyobb bírsággal sújtott deliktumot sorolt fel:

„Ha valaki e vendégek közül vizályt szít vendégtársával, és rárontva megveri, ahány lépésre van a megvert háza a támadó házától, annyiszor hatvan dénárral bűnhődjék. Ha pedig valaki karddal sebzi meg a másikat, ahány hüvelykujjat nyomnak az okozott sérülésre, annyiszor hatvan dénárt tartozzon a sebző fizetni. Ha pedig valaki késsel sebzi meg társát, a sebet ejtő kezét a mészárszéken döfjék át késsel. Ha pedig valaki mást megöl, ellenkezőleg, őt is öljk meg. Ha pedig másnak kezét vagy lábát vágja le valaki, ugyanezzel a büntetéssel bűnhődjék” (15.).

Az emberölésről szóló, eljárási renddel vegyes szabályt tartamaz Csicsán szabadságlevele is rögzítve, hogy a bűncselekményt polgártársa sérelmére megvalósító, hasonlóképpen az idegen elkövető 100 penza büntetést fizessen a sértett rokonságának, ötöt meg a preceptornak. Ha pe-

dig a gyilkos az ispotály klastromában talál menedéket, akkor a preceptor közreműködésével egyezséget köthet a sértett rokonaival. Amennyiben nem jön létre egyezés, egy márka (azaz 5 penza) ellenében elbocsátja a preceptor, hogy maga egyezkedjen ellenfeleivel, mégis azzal a megkötéssel, hogy amíg meg nem egyezik, a bűnös „javaira rá ne tegye kezeit, és örököseit se háborgassa” a preceptor (2). Szoika Kamill ezt úgy magyarázta, hogy ha az emberölés gyilkosságnak minősült, ami „halálbüntetést vont maga után”, akkor a megölt rokonai hajtották végre a büntetést „és a gyilkos vagyonából” kapták meg a „100, a preceptor pedig az 5 penzát”.⁴² Az alkalmazott büntetés számszerű egyezést mutat Szent István I. dekrétumának 14., a szándékos emberölést tárgyaló fejezetével, miszerint a megölt szabad ember rokonait 50, a királyt szintén 50 és az eljárt bírót 10, összesen 110 aranypenz, azaz „*pensae auri*” illesse.⁴³ Valóban, a szorosan vett *poena*, a bosszút megváltó engesztelésbüntetés, illetve a király által elrettentésül követelt bírság 100 penzát tett ki.⁴⁴ Szent István rendelkezésére hagyatkozva, a csicsáni 100 penzás megtorló vagy engesztelő *poena* szándékos emberölésre enged következtetni. Ha az egyezkedés nem vezetett eredményre – amiről Szent István dekrétuma sem szólt –, akkor a marasztalton a tálió szerint végrehajthatták a halálbüntetést, de csakis ebben az esetben, és nem úgy, ahogy Szojka feltételezte, miképp az emberölésre rendes büntetésül Mojs nádor ugyancsak viszontagolást rendelt. Ehhez feltétlenül hozzá kell tenni, hogy a kacsókai közt is bizonyosan fennállt a vérbosszú pénzbeli megváltásának, az engesztelésnek a lehetősége, ugyanis a megölt rokonságának hatalmassága volt az ítélet tényleges végrehajtása (amitől el is tekinthettek) éppen úgy, mint az engesztelés elfogadása. Ugyanez állt a késsel sebzőkre és a tagcsontkítókra. Egyébiránt, hogy az imént citált, valamint a más *hospes*-közösségekben alkalmazott büntetések az országban bevettekét követték, Szentkereszt rendszabása mellett, melyben az érsek büntettek estében a magyar szokásjogot írta elő, Egeg szabadságlevele is igazolja: „[...] a prépost vagy annak tisztje az egegi vendégeket a megkívánt bírságokban országunk más vendégeinek szokásjogán felül ne terhelje, hanem tőlük csak annyi pénzt és dologbeli mennyiséget szedjen be, amennyit az efféle bírságokért az ország más [...] szabadsággal élő vendégeitől szoktak beszédni (6).” Monoszló Péter erdélyi püspök pedig a sárdiaknak a szebeni jog követését hagyta meg: „Az okozandó és az okozott sebzések felől az okozott sérülés mértéke szerint tudniillik meg kell fontolni, vajon nagyobb-e vagy kisebb, és aki az efféle sérülés felől dönt, tudniillik a bíró vagy falunagy, akarjuk, hogy a szebeni módot és szokást tartsa szem előtt” (5). III. András az 1296. június 22-i, Aba nembeli Kompolt ispán fia Péter mester számára a Heves megyei Domoszló birtokára, a feltárt vasbányához telepítést engedélyező levele már sajátos módon a földesúri *hospes*-közösségek szokásjogára hivatkozott: „akarjuk, hogy bármely vendégek laknak a vasbányánál letelepedés céljából, vagy bárki mások akarnak vasbányászat üzése végett jönni vagy gyűlni, királyi engedélyünkből szabadon és bátran menjenek, minden félelem nélkül fejedelmi oltalmunk alatt gyűljenek, lakjanak összegyülekezve és

űzzék szorgosan és gondos munkálkodással a vasbányászatot, mégis azzal a szabadsággal, amivel országunk nemeseinek vendégei vagy munkásai az efféle birtokokban örövendeni szoktak”.⁴⁵

5. Személyt érintő jogok

A földesurak vendégeik földbérének, egyéb vagyoni szolgáltatásainak és juttatásainak megállapítása mellett azok legfontosabb magánjogaikra is kitértek. A halál esetére szóló rendelkezés általában mindenütt elismerést nyert abban az esetben, ha az örökhagyónak nem volt törvényes férfi örökös azzal, hogy ha az örökhagyó férfi örökös híján végrendelet nélkül hunyt el, a feleség és a leány vagy leányok öröklési jogát is rögzítette a földesúr. Komárom Hontpázmány Tamástól 1277-ben nyert privilégiuma e szabadságot minden megszorítás nélkül deklarálta: „Ha pedig valakik örökös nélkül halnának meg, álljon korlátlan hatalmukban dolgaikat lelkük javára, rokonoknak, és annak hagyni, akiknek akarják (3).” E rendelkezési szabadság azonban, ahogy Csicsán erre vonatkozó szabálya tisztázta, minden biztonnal másutt is a közösségbe tartozó, illetve ahhoz csatlakozni hajlandó örökösökre vonatkozott: „[...] ha megesnék, hogy valaki közülük örökös vigasza nélkül távozna, akkor álljon szabadságában ingó és ingatlan javait testvéreinek vagy rokonainak vagy bárkinek akarja, másoknak hagyni, juttatni, amennyiben Csicsán faluban akar lakni, és [...] a preceptor ne merje vagy merészelje az előbb mondott javakra kezét rátenni semmiképp” (1.). Ugyanakkor az öröklési szabályokban többször feltűnt egy sajátos, földesúri követelésből fakadó korlátozás, vagyoni teher. Szentkereszt ura úgy határozott, hogy „[...] az örökös nélkül elhaló dolgaiból az ispán vegyen egyet, amit akar, a többiről a haldokló rendelkezzen akarata szerint”, ha pedig végrendelet nélkül távozik, és felesége vagy leánya örököl, az ispánnak ez a joga velük szemben is érvényesül (6.). Egeg szabadságai közt végrendeletről nem esett ugyan szó, csak törvényes öröklésről, de itt is felbukkant ez a sajátos illeték: „És, ha megesnék, hogy valaki e vendégek közül férfi örökös nélkül távozna, dolgaiból válasszon és vegyen egyet özvegye és a másikat a föld ura, minden más dolgai pedig maradjanak feleségének és rokonainak” (3.). Az özvegy e megoldás szerint egy vagyontárgyra különös jogot formálhatott, amire nézvést az osztozaskor a rokonok nem tarthattak igényt. Németi 1292. január 11-i rendszabása egyezik az évtizedekkel korábban Szentkeresztben előírtakkal: „a közülük gyermekek vigasza nélkül távozó javaiból, amit választunk, magunkhoz vesszük, miként ez szokás, az ilyen örökös nélkül távozó dolgait pedig feleségének vagy más szeretteinek, akinek akarja, hagyassa szabadon és korlátozás nélkül” (3.). Sárdon az illeték annyiban volt különös, hogy szabott vagyoni értéke szolgált: „[...] ha bárkik közülük örökös nélkül távoznának, összes vagyონukat, akinek akarják, haláluk esetére szabadon hagyassák, hagyományozhassák vagy adományozhassák, egy fiatal ökröt adva nekünk” (3). Mint kitetszik, az efféle illetéket a földesúr csak leszármazó férfi törvényes örökös híján

lévő öröknyagó vagyona terhére követelte, követelhetett a minden más hatalma alatt állókra vonatkozó bevett szokás alapján.

A költözés (az úrral szemben létesült lekötelezési viszony felmondásának) szabadságáról a szentkeresztiak esetében az esztergomi érsek úgy rendelkezett, hogy az elköltöző fizessen 12 dénárt, és ezzel együtt minden vagyonát: házait és más dolgait adhassa el a falusiaknak, „de ne merje feldúlni, se elvinni” (9). Ahhoz tehát, hogy szabadon távozhasson valaki Szentkeresztből, a vagyontárgyak megsemmisítésének tilalmát szem előtt tartva mindent pénzzé kellett tennie. Mojs nádor a költözés feltételül csak az épületek eladást szabta meg, azzal, hogy a Kazsokból elköltöző „minden javainak épségével világos nappal” távozzon (8). Egeben szintén 12 dénár volt az illeték, és a távozó épületeinek eladását követően hagyhatta el szabadon a falut ingóságaival (4). Csicsánból a preceptornak fizetendő 1 penza (40 dénár) ellenében, minden javak és a ház falusinak történt elidegenítése után lehetett távozni (6). Terjén ura, Bolcsárd ispán a költözést illetékmertesen, de a közösség engedélyéhez kötöten biztosította: „akik miként világos nappal jöttek, álljon szabadságukban világos nappal menni, javaik eladása és minden tartozásuk megfizetése után a falunagytól és polgártársaiktól nyert engedéllyel” (4). Ami a házban, más építményen kívül eladandó javakat, összes javakat illeti, ezeknek a köre nem pontosítható, de a szokásos, személyes használatra rendelt ingóságok minden bizonynal nem tartoztak ide. Monoszló Péter püspök a költözést általában a rendelkezési jog keretében, a szabad végrendelkezés előzményeként szabályozta: „[...] vendégeink közül bárki Sárd faluban egyéb más épületeket vagy szőlőket vagy bármely más műveket létesít, szabadon eladhassa vagy adományozhassa életében vagy halála esetére, akinek akarja, akár a távozók is, és miként szabadon jöttek, úgy szabadon távozhassanak, bárhová akarnak, miután a mindenkor állított falunagynak a törvényes földbért megfizették” (2.).

A szabad költözési jog volt a leglátványosabb *hospes*-szabadság, kivált a földesúri hatalom alatt álló személyi és dologi lekötelezettek joghelyzetével összehasonlítva. Jól lehet már az 1266. március 23-i margitszigeti békében⁴⁶ a király és fia, István ifjú király kölcsönös ígéretei közt szerepelt, hogy a hatalmi területeiken élő „*rustici*”, „*villani*”, „*uricoli*”, vagyis parasztek, falusiak, földművesek számára megengedik a költözést, helyesebben az áttelepülést az egyikük hatalmi területéről a másikéra⁴⁷, és a tatárjárást követő második évtizedben a paraszti-földművelő

társadalomban megindult átrendeződés eredményeképpen a személyi kötöttségek alól szabaduló elemek, akiket „*liberi jobagiones*”, azaz szabad jobbágyok néven kezdtek megkülönböztetni, ténylegesen éltek, illetve élhettek a költözés lehetőségével, a 13. század végéig olyan formálisan elismert joggal, mint amilyennel a *hospesek*, köztük a földesurakéi, egyelőre nem rendelkeztek.⁴⁸ Ugyanakkor a 13. század végi szabadságlevelek közt, miként a németikében a vendégekkel különféle nációjú *homines liberae conditionis, jobagiones* állnak egy sorban, akik a *hospesek*kel mindenben azonos helyzetűek lévén, azonos jogállással rendelkeztek a közösségben. Ez pedig annak a folyamatnak a kezdetét jelzi, ami idővel a jobbágy-ság vendégjogokból eredő szabadságainak általánosan elismert formáinak kiteljesedéséhez vezetett.

6. Összegzés

A földesúri *hospesek* joghelyzete alapvetően megegyezett a királyi szabad falvakban, városokban élő vendégekével, de vagyoni szolgáltatásaik változatosabbak, olykor terhesebbek voltak. A közösségben a vendégek által gyakorolt autonóm bíraskodási jog a kisebb ügyekre érvényesült korlátozás nélkül, a nagyobbakra ritkán, kivételesen. A földesúri *hospes*-közösség alapítása királyi rendelkezéssel nyugodott. Ennek alapja a földesúrnak a királytól nyert bíraskodási szabadsága volt, amivel érintett birtoka és az azon élő vendégek minden más bíró, elsősorban a megyésispán *jurisdictio*-ja alól mentesültek. Míg az egyházak számára az alávetett népeik, vendégeik felett autonóm bíraskodási hatalmat biztosító levelek nagy számban maradtak hátra, világi urak esetében, legalábbis az itt tárgyalt „alapító” földesúr által adott szabadságlevelekből megismert falvakat illetően efféle önálló joghatóságot engedélyező királyi levelek nem ismertek. Ennek ellenére nyilvánvalóan ezek az „alapítók” is rendelkeztek vendégeik felett önálló joghatóságot biztosító királyi engedéllyel, más bírók hatalma alóli felmentéssel, aminek birtokában a peres ügyek egy részének intézését *hospes*-közösségük autonóm joghatóságába utalhatták. Következésképpen minden földesúri *hospes*-közösség szabadságai formálisan végsősoron a királytól eredtek: egyesekét maga a király állapította meg, mások pedig a földesúr számára felettük gyakorolható teljes joghatóságot biztosító királyi engedély alapján kapták azokat uraiktól.

BÉLI, GÁBOR

Hospites der Gutsherren in der Árpád-Zeit

(Zusammenfassung)

Der Rechtsstatus der grundherrlichen *hospites* entsprach im Wesentlichen demjenigen der Gäste (*hospites*), die in königlichen freien Dörfern und Städten ansässig waren. Ihre vermögensbezogenen Verpflichtungen waren jedoch häufig vielfältiger und mitunter auch belastender. Innerhalb

ihrer Gemeinschaften übten die *hospites* uneingeschränkt autonome Gerichtsbarkeit über kleinere Angelegenheiten (*causae minores*) aus. Die Gerichtsbarkeit über schwerwiegendere Fälle (*causae maiores*), das heißt ernsthafte strafrechtliche Angelegenheiten, wurde vom Grundherrn

nur selten gewährt. Eine derartige umfassende Jurisdiktion konnte jedoch auch vom König den grundherrlichen *hospites* verliehen werden. Die Gründung von grundherrlichen *hospes*-Gemeinschaften beruhte auf königlicher Autorisierung. Diese stützte sich auf die vom König dem Grundherrn verliehene richterliche Autonomie, durch die das betreffende Gut sowie die dort lebenden Gäste von der Gerichtsbarkeit anderer Richter – insbesondere der des *comes* der Gespanschaft (*megyésispán*) – befreit waren, was de facto eine unabhängige, alle Rechtsangelegenheiten umfassende Gerichtsbarkeit des Grundherrn bedeutete. Seit dem frühen 13. Jahrhundert bemühten sich kirchliche Institutionen durch Eingaben an den König darum, die Gerichtshoheit über ihre unterstellten Bevölkerungsgruppen unterschiedlicher Rechtsstellung und sozialer Bedingungen zu erlangen und dauerhaft zu sichern.

BÉLI, GÁBOR

Manorial Hospites in the Árpád Era

(Abstract)

The legal status of manorial *hospites* was fundamentally equivalent to that of the guests (*hospites*) residing in royal free villages and towns. However, their financial obligations were often more diverse and, at times, more burdensome. Within their communities, the autonomous judicial authority exercised by the *hospites* without restriction concerned the minor cases (*causae minores*). Jurisdiction over the major cases (*causae maiores*), that is, more serious criminal matters, was seldom granted by the landlord. Nevertheless, such full jurisdiction could also be conferred by the king upon the manorial *hospites*. The establishment of manorial *hospes* communities rested upon royal authorization. This was based on the judicial autonomy granted by the king to the landlord, whereby the respective estate of the landlord and the guests residing thereon were exempt from the jurisdiction of any other judicial authority – primarily that of the county-comes (*megyésispán*) i.e. the landlord's independent jurisdiction

In Anlehnung an ihre sonstigen Rechte treiben sie dabei auch die Anerkennung und Bekräftigung bereits von früheren Königen gewährter Jurisdiktionsrechte an. Im Falle weltlicher Grundherren – zumindest im Hinblick auf die Dörfer, die durch Freiheitsbriefe der hier behandelten „gründenden“ Grundherren dokumentiert sind – sind keine königlichen Urkunden bekannt, die eine solche eigenständige Gerichtsbarkeit ausdrücklich verliehen hätten. Gleichwohl ist offensichtlich, dass auch diese „Gründer“ auf der Grundlage königlicher Befreiung handelten. Ohne die Exemption von der Gerichtsbarkeit königlich bestellter Richter oder Beamter hätte keine autonom verwaltete grundherrliche *hospes*-Gemeinschaft bestehen können, da deren autonome Rechtsprechungsbefugnisse unmittelbar aus der dem Grundherrn vom König verliehenen Gerichtshoheit abgeleitet waren.

extending over all legal matters. From the early thirteenth century onward, ecclesiastical institutions petitioned the king in order to acquire and preserve judicial authority over their dependents of varying legal statuses and conditions. As with their other rights, they endeavored to obtain recognition and reaffirmation of their jurisdiction, as previously granted by former kings. In the case of secular lords – at least with respect to the villages documented through charters of liberty issued by the “founding” lords discussed herein – no royal charters explicitly granting such independent jurisdiction are known. Nevertheless, it is evident that these “founders” also acted on the basis of royal exemption. Without exemption from the authority of judges or officials endowed with royal jurisdiction, no autonomously governed manorial *hospes* community could have existed, given that their autonomous judicial rights derived directly from the jurisdiction conferred upon the landlord by the king.

Jegyzetek

- ¹ KNAUZ, Ferdinandus – DEDEK, Ludovicus Crescens (ed.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III*. Strigoniæ, 1874–1924. [MES] I. 221. p.
- ² MES I. 236., 238. p.
- ³ MES I. 298., 299. p.
- ⁴ Kép forrása MES I. kötet melléklet.
- ⁵ NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula (szerk.): *Hazai Oklevéltár 1234–1536*. Budapest, 1909. 19. p.
- ⁶ FEJÉR, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis I–XI*. Budae, 1829–1844. [CD] VII/5. 472. p.
- ⁷ Korábban a Fejér megyei Alesúton vagy Felcsúton, illetve a Csallóközben, valamint a Kisalföldön feltételezték a helyét. Nevét hagyományosan Csüt olvasatban adták vissza, helyesen azonban Csöt, ami a kákafélét jelentő „cset” szóból származik. OSZVALD Arisztid: Hol feküdt a csüti premontrei monostor? *Turul*, 50. 1936. 6–11. p.; MEZEY László: Csütmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264–

- 1271). In GEREVICH László – TARJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XV*. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 7., 15. p.; GYÖRFFY György: Budapest története az Árpád-korban. In GEREVICH László (szerk.): *Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó, 318. p.; KISS Gergely: Premontrei prépostságok az esztergomi érsek joghatósága alatt. A királyi egyházak jogállásának kérdéséhez. In G. TÓTH Péter – SZABÓ Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 6*. Szeged, 2010. Szegedi Középkorász Műhely, 114. p.
- ⁸ MES I. 509. p.
- ⁹ Kép forrása: JERNEY János: A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. In *Magyar Történelmi Tár II*. Pest, MDCCCLV. melléklet (95.)
- ¹⁰ WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Pest (Budapest), 1860–1874, [ÁÚO] III. 38. p.
- ¹¹ MES II. 217. p.

- ¹² Kép forrása: JERNEY 1855. melléklet (23.)
- ¹³ SZÜCS Jenő: *Az utolsó Árpádok*. (Millenniumi magyar történelem) Budapest, 2002. Osiris Kiadó, 382. p.
- ¹⁴ ENDLICHER, Stephanus Ladislaus (ed.): *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849 [RHMA] 498. p.
- ¹⁵ CD V/3. 417. p.
- ¹⁶ RHMA 469. p.
- ¹⁷ LADÁNYI Erzsébet: *Libera villa, civitas, oppidum*. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. *Történelmi Szemle*, 1980. 3. sz. 461. p.
- ¹⁸ IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső (szerk.): *Hazai Okmánytár I–VIII*. Győr, 1865–1873, Budapest 1876–1891. Sauerwein Géza, [HO] VII. 10. p.
- ¹⁹ SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II/1.–II/2–3.–II/4.*, Budapest, 1923, 1943, 1961, 1987. Akadémiai Kiadó, [ÁKOKJ] I. 8. (20.) p.
- ²⁰ MES I. 53. p.
- ²¹ KEGLEVICH Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád-és az Anjou-korban (1075–1403) – Capitulum VIII.*, Szeged, 2012. Teofl Bt., 185. p.; SZÓKE Melinda: *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. (A Magyar Névtárválogatás kiadványai 33.) Debrecen, 2015. Debreceni Egyetemi Kiadó, 112. p.
- ²² MES I. 323. p.
- ²³ Kép forrása: MES I. kötet melléklet.
- ²⁴ Bánca nembeli Orbáz négy fiának egyike, István esztergomi érseki méltóságát 1243-tól 1252-ig viselte. Miután IV. Ince pápa 1252 novemberében prenestei püspökké nevezte ki, a király ellenezte István legátusi működését az esztergomi érsekségben. István végül választás elé állítva, a prenestei püspökség és az ezzel járó bíborosi *stallum* mellett döntött. Az unokaöcsé, Bánca (II.) Istvánt, István ifjabb király kancellárját bolognai tanulmányai alatt választotta a kalocsai-bácsi káptalan érsekké. Méltóságát 1267-től viselte. Hogy Bánca I. István fivére, Bence, Vince és Péter közül ki volt II. István apja, nem lehet kideríteni, viszont az tudott, hogy Péter fia Orbáz 1264-ben Padovában az egyetem első magyar doktora és az ottani székesegyház kanonokja volt, majd a pápai udvarban szolgált nagybátyja, István prenestei püspök közbenjárására. Azután (már pozsegi prépostként) Bolognában tanult. A romanista Orbáz mester Erzsébet királyné kancelláriáját is vezette. KNAUZ, Ferdinandus: *Magister Stephanus II. de genere Vanha 1243. 7. Jul.–1252. Nov. és Vacat sedes 1252. Nov.–1254. 25. Febr.* In MES I. 349. és 398–399. p.; PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II.*, Budapest, 1899. Athenaeum, II. 221–223. p.; BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 23., 25. p.
- ²⁵ ÁÚO VIII. 212. p.
- ²⁶ CD V/2. 590. p.
- ²⁷ MES II. 293. p. Az adomány illetéknépp történt megújítását az indokolta, hogy az adományos időközben esztergomi prépost lett.
- ²⁸ Balog nembeli Szécsi Pál mester Bánca Orbázzal egyidőben, valamikor 1269 és 1275 közt tanult Bolognában, nagybátyja, Pál vespzémi püspök támogatásával. A kánonjogi után a római jogi stúdiomot is elvégezte, és *legum doctor* címet szerzett. 1275-től vespzémi prépost. Ekkor kapta adományba Fajsz és Vámos falu kondicionáriusait földjeikkel együtt IV. Lászlótól. Az esztergomi káptalan 1287. december 2-i levele szerint, amivel saját rokonai, Pál néhai vespzémi püspök fivére, Benedek fiai, Mihály és Pál szülőadományát rögzítette az esztergomi Szent Anna monostor Ágoston rendi testvérei számára, már esztergomi prépost és a pécsi egyházmegye adminisztrátora. Utoljára III. András 1293. február 1-jei levele nevezte esztergomi prépostnak. A király 1293. július 11-i adománylevelében már pécsi püspökként tűnt fel. HO V. 2., CD V/3. 372. p.; MES II. 339. p.; HO VII. 230. p.; BÓNIS 1971. 25. p.; KOSZTA László: A 14. század közepéig. In FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs, 2009. Fény Kft. 83–89. p.
- ²⁹ MES II. 313. p.
- ³⁰ CD III/2. 299. p. A király azért menesztett küldöttséget, mert Róbert esztergomi érsek Magyarországot interdiktum alá vette. BÉLI Gábor: A római szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra (Adalékok a korai dekrétumokhoz). In BÉLI Gábor – KISS Kelemen Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Pécs, 2018. Publikon Kiadó, 180. p.
- ³¹ CD IV/2. 62. p.
- ³² I. Károly 1316. augusztus 19-i levele szerint a kolozsváriak előadták neki, hogy „[...] István [...] Magyarország királya egykor alapítani és összegyűjteni óhajta a szabadságok számos előjogával ruházta fel őket [...] aztán a világi lét feltételének rosszra fordulásával e vendégeket letaszították szabadságaik útjáról [...]”. JAKAB Elek (szerk.): *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Buda, 1870. [OKT] 22. p.; ÁKOKJ II/1. 165 (2239.) p. I. Károly korábbi, 1313. július 20-i levele őrizte meg IV. Lászlónak azt az 1275-ben kelt levelét, amivel Kolozsvár adományát erősítette meg: „[...] atyánk István [...] néhai király bizonyos Kolozsvár nevű, Kolozs megyében, az erdélyi részekben lévő falut lelke üdvéért az erdélyi fehervári Szent Mihály egyháznak adományozta [...]”. OKT 31., ÁKOKJ II/2–3. 149. (2665.) p. Ezek szerint már V. István alatt az erdélyi püspök hatalma alá került Kolozsvár.
- ³³ OKT 25., 26. p.
- ³⁴ ÁÚO V. 126. p.
- ³⁵ Kép forrása: JERNEY 1855. melléklet (28.)
- ³⁶ Mojsot mint nádort V. Istvánnak a pesti hegyen, az atyja lelkiüdvéért az esztergomi káptalannak az esztergomi vámból illető hányad felől tett adománylevele említi először, akit a király iktatásra rendeltet. A király Rátót nembeli Lóránd bán adományról szóló 1270. június 13-i levele Mojsot nádor, soproni ispán, az András *banai* ispán fia Péternek tett királyi adományról 1270. augusztus 27-én kelt levele pedig már mindhárom címmel azonosította. MES I. 575., CD VII/2. 12., ÁKOKJ II/1. 72, (1959.) p.
- ³⁷ RHMA 520. A jelenleg Somogy vármegyéhez tartozó Kazsokot IV. László 1279-ben kelt levele, amivel Mojs adományait erősítette meg a margitszigeti apácák számára, Tolna megyébe helyezte. ÁÚO IX. 227. p.
- ³⁸ CD VI/2. 401. p.
- ³⁹ MES I. 520. A pestújhelyi vendégek nem voltak mások, mint a IV. Béla által 1247-ben a budai várhegyre költöztetett, 1244-ben szabadságokat nyert pesti vendégek.
- ⁴⁰ MES I. 550. p.
- ⁴¹ ÁÚO XII. 1279. p.
- ⁴² SZOIKÁ Kamill: *A földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 8.) Budapest, 1944. 41. p.
- ⁴³ BAK, M. János – BÓNIS, György – SWEENEY, James Ross (Tarnsl. and ed.): *The laws of the medieval Kingdom of Hungary I. Decreta regni mediaevalis Hungariae I. 1000–1301*. Idyllwild, California, 1999. Charles Schlacks, JR., Publisher, 4. p.
- ⁴⁴ HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, 1916. MTA, 161. p.
- ⁴⁵ ÁÚO X. 149. p.
- ⁴⁶ BÉLI Gábor: Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között. *Jogtörténeti Szemle*, 2013. 1. sz. 3., 7. p.
- ⁴⁷ ÁÚO III. 126. p.
- ⁴⁸ BOLLA Ilona: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*, Budapest, 1998. Nap Kiadó, 190. p.; SZÜCS: 2002. 300–301. p.

